

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

УДК 811.161.2'373

О. Г. Акастьолова, Н. Г. Майборода

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ДЕТЕКТИВНИХ РОМАНАХ АНДРІЯ КОКОТЮХИ

У статті підкреслено провідну роль фразеологічних одиниць у системі мовних засобів художньої виразності. Проаналізовано семантичні типи фразеологічних одиниць, використаних у детективних романах Андрія Кокотюхи, розкрито емоційно-оцінний потенціал фразеологізмів.

Ключові слова: фразеологізм, фразеологічна одиниця, художній твір, індивідуальний стиль письменника, стилістичні особливості, семантика.

В статье рассмотрена ведущая роль фразеологических единиц в системе языковых средств художественной выразительности. Проанализированы семантические типы фразеологических единиц, использованных в детективных романах Андрея Кокотюхи, раскрыт их эмоционально-оценочный потенциал.

Ключевые слова: фразеологизм, фразеологическая единица, художественное произведение, индивидуальный стиль писателя, стилистические особенности, семантика.

The article emphasizes the leading role of phraseological units in the system of language artistic expression.

Linguistic research in recent years pointed at a considerable interest of scientists to the problem of linguistic personality, especially to its expression in artistic texts (research of S. Ermolenko, N. Sologub, N. Duzhyk, T. Dolzhykova etc.), as the artistic text is a specific linguistic mean of reflecting the author's picture of world. Linguistic picture of world, created by lexical means, substantially complements phraseological units. Studying of Ukrainian phraseology based on the works of a particular author allows to determine the individual features of their assimilation and creative reconsidering by the linguistic personality. It conditions the relevance of our research.

The aim of this article is to research the semantics and stylistic features of phraseological units in the detective novels of modern Ukrainian writer Andriy Cockotiykha. Literary critics refer his works of art to mass literature. Texts of such works of art should be dynamic, emotional, should excite, hold the reader's attention.

© Акастьолова О. Г., Майборода Н. Г., 2017

© Бобух Н. М., 2017

The writer skillfully makes use of the stylistic capabilities of phraseological units and use them according to ideological and thematic content of the work. Phraseological units are the mean of moral and psychological characteristics. In texts of detective novels Andriy Cockotiykha uses phraseologisms related to the topics of his works that mean events, phenomena, processes, typical for detective stories. The source base of phraseologysms used by Andriy Cockotiykha is incredibly wide. The author uses bookish, poetic phraseologisms in one hand, and oral-colloquial phraseological units in the other. Andriy Cockotiykha modifies phraseological units, creating interesting contexts.

Thus, individual creative manner of a talented novelist appears in using of phraseological units to create the speech characteristics of characters, in ways of contextual transformation of phraseological units and skillful combination of several phraseologisms in the narrow context. The prospects of further research can be seen in in-depth study of certain phraseological microsystems.

Key words: phraseologism, phraseological unit, a work of art, individual style of the writer, stylistic features, semantics.

Лінгвістичні дослідження останніх років свідчать про неабиякий інтерес науковців до проблеми мовної особистості, зокрема до вияву її в художніх текстах (праці С. Єрмоленко [4], Н. Сологуб [7; 8], Н. Дужик [3], Т. Должикової [1] та ін.), оскільки художній текст є специфічним мовним засобом осмислення буття, відбиття авторської картини світу. Мовну картину світу, створену лексичними засобами, істотно доповнюють фразеологічні одиниці. Вивчення української фразеології на основі мови творів окремого автора дає змогу визначити індивідуальні риси їх засвоєння та творчого переосмислення мовною особистістю. Мета цієї статті – дослідити семантику і стилістичні функції фразеологізмів у детективних романах Андрія Кокотюхи.

Вивчаючи мову письменника, не можна ігнорувати змісту твору, його ідейного спрямування. Дослідження авторської мови обов'язково потребує уваги до низки моментів саме літературного порядку – тематики, образів, стилю тощо.

Творчість сучасного українського письменника Андрія Кокотюхи літературознавці уналежнюють до масової літератури, тобто такої, що орієнтована на літературні смаки широкого кола читачів, іншими словами – це «популярна, розважальна, тривіальна література, паралітература і белетристика» [10, с. 36].

Така література орієнтована на поверхнєве ознайомлення, тому серед основних її ознак – тяжіння до стандартизації, типізації, пізнаваності сюжетів та образів, проблематики, наявності штампів, що й зумовлює формально-змістову єдність твору. Для масової літератури характерне послуговування канонам (особливо для детективів), що «передбачає як проблемно-тематичну визначеність, так і жорстку структуру, коли за кожним елементом форми закріплений певний зміст» [10, с. 106].

Творам масової літератури властива категорія читабельності, однак, як зауважує С. Філоненко, не варто зводити її лише до поняття зрозумілості мови та доступності для читача. Показовими в цьому контексті є також «здатність тексту захоплювати, утримувати увагу, що забезпечується яскравим конфліктом, наявністю інтриги, динамічним розгортанням дії» [10, с. 70]. Серед широкого спектру виражальних засобів, здатних задовольнити ці вимоги, помітне місце належить фразеологізмам. За їх допомоги «можна відтворити майже кожне з явищ дійсності не тільки змістовно і виразно, а й дотепно, влучно, яскраво й оригінально, колоритно, бо у фразеологізмах найбільшою мірою закарбовано віковий досвід, етику й естетику, мудрість народу» [2, с. 179].

Здебільшого фразеологізми не лише називають предмети, дії, явища, але й водночас оцінюють їх, виражають ставлення до них, експресивно характеризують. Л. Скрипник зазначає, що «фразеологічні одиниці, порівняно зі словами, є виразнішими з емоційно-експресивного погляду» [6, с. 10]. О. Селіванова вважає, що «фразеологічні знаки вносять до комунікативного процесу цілий світ сенсів, особливу образність, виразність, експресивність, аксіологічність, що ґрунтуються на комплексі відчуттів та уявлень народу» [5, с. 12].

Фразеологічні звороти є невід'ємним компонентом детективних творів Андрія Кокотюхи. Письменник уміло використовує стилістичні можливості фразеологічних одиниць і вживає їх у контексті цілеспрямовано, відповідно до ідейно-тематичного змісту твору. Автор застосовує різноманітні за семантикою звороти, що вказують на фізичний стан, поведінку

людини, її морально-психологічні риси тощо.

Андрій Кокотюха майже не вживає фразеологізмів для зображення рис зовнішності, у текстах його романів фразеологічні одиниці здебільшого є засобом морально-психологічної характеристики: «*А з вулиці забрав його я. Будь інакше, Тиму одного разу підрізали б десь у такому-от потаємному місці, бо був ще той андрусь*» (1, с. 42); «*Чим ще можна налякати його і, відповідно, його бувалу в бувальцях сестру?*» (5, с. 50); «*Я був без подвійного дна й лишаюся таким до кінця свого життя!*» (3, с. 55). Наведені приклади характеризують людину загалом, наступні ж увиразнюють певні риси характеру: «*Він людина ділова, звук відразу **брати бика за роги***» (2, с. 198); «*Густав Сілезький свого часу допоміг Кошовому в скрутному становищі, хоча без вигоди для себе не **вдарив би пальцем об палець***» (2, с. 45–46). Андрій Кокотюха майстерно поєднує портретну характеристику із психологічною, докладніше зупиняючись на зображенні окремої риси: «*Шацького прикрашали м'ясисті, трошки сторчкуваті вуха та прямий, широкуватий, із невеличкою орлиною горбинкою **ніс**, який він уперто намагався **встромити не в свої справи***» (2, с. 44).

Змальовуючи поведінку персонажа свого твору в конкретній ситуації, автор підводить читача до висновку, що така поведінка й визначає характер загалом: «*Дівка, хай мені Бог простить ось такі вислови про небіжчицю, **грала з вогнем***» (2, с. 53).

Характеризуючи героїв творів, автор не завжди прямо називає риси їхнього характеру чи зображує певні їхні вчинки. Подекуди він описує враження, почуття, які викликає ця людина в інших: «*Є серед нас люди, про яких часом дізнаєшся таке, від чого **волосся стає сторчкака***» (1, с. 54). Фразеологізм «волосся стає сторчкака (дибки, догори)» вказує на почуття страху, що викликає особа. Клим Кошовий (основний персонаж серії ретро-романів), звертаючись до свого товариша Йозефа Шацького, нерідко вживає фразеологізм «збити з толку (з пантелику)», і в такий спосіб характеризує Шацького як непосидючу й метушливу людину: «*Ви мене трохи... та де трохи – сильно **збили з толку, Шацький***» (3, с. 45); «*Ви мене своєю страшною*

казкою справді збили з пантелику...» (3, с. 59).

Характеризувальну функцію виконує також фразеологізм як складник мовлення персонажа – уживані героями художніх творів фразеологічні одиниці виявляють життєві орієнтири, моральні принципи кожного з них. Наприклад, дружина Шацького – Естер – говорить завжди багато й виразно, емоційно, добираючи колоритні вирази, особливо коли звертається до членів своєї родини. Її репліки насичені образними висловами, фразеологічними зворотами, і в уяві читача вона постає активною, енергійною, емоційною жінкою: *«Я вже дванадцять років, із того часу, як народився наш первісток, шукаю, де ти закопав свої таланти. Ї сушу собі голову, чом не хочеш викопувати їх назад!»* (1, с. 92); *«То Лapidус щось угадав, і рило в пуху, га?»* (1, с. 92).

У текстах детективних романів Андрій Кокотюха вживає фразеологізми, семантика яких пов'язана з тематикою творів, які означають події, явища, стани, процеси, характерні для детективних сюжетів, зокрема:

- померти: *«З огляду на сумнівні зв'язки та інтерес до його персони відповідних органів, звести рахунки з життям пан Сойка вважав кращим для себе виходом»* (1, с. 69); *«Зокрема, з його діагнозом та рештою його болячок будь-хто інший, ведучи подібний спосіб життя, давно б уже загорнув ласті десь на смітнику»* (5, с. 32);

- домовитися про певну угоду: *«Вихваляючи товар, відчайдушно торгуючись, сперечаючись і, зрештою, б'ючи по руках, домовившись про ціну, люди на цьому великому базарі чудово розуміли один одного»* (1, с. 89);

- втекти, зникнути: *«Залишившись без даху над головою, взяв ноги в руки і кудись подався, благо, тоді саме буяло спекотне літо»* (5, с. 41); *«А Ярчук не розгубився – зі шпиталю ноги зробив!»* (5, с. 63);

- вдатися до рішучих дій: *«Та Шацький в той момент менше всього зважав на Кошового, тут же взяв бика за роги»* (1, с. 129);

- переховуватися, щось приховувати: *«Сама ж кінці ховала,*

сама ж знає – не знайдемо» (5, с. 43);

- звинувачувати когось: *«Навішування на росіянина всіх собак влаштувало абсолютно всіх»* (1, с. 109);

- висловлюватися нечітко, щось приховувати: *«Ви все колами ходите, Юлю. Що конкретно відбувалося з Русланом?»* (5, с. 38);

- наражатися на небезпеку: *«Через те краще поки не дразнити гусей, повертатися в рідний Жашків і жити, як жили»* (5, с. 36).

Джерельна база фразеологізмів, що використовує Андрій Кокотюха у своїх творах, надзвичайно широка, тому і їхні стилістичні можливості надзвичайно ємні й різнобічні. Автор уживає, з одного боку, книжні, поетичні, урочисто-піднесені фразеологізми: *«Парадокс був у тому, що, щиро прагнучи чимшвидше розв'язати проблему свого товариша пана Білецького, вона в результаті мимоволі відкрила скриньку Пандори, змусивши підприємця поставити хрест на забудові»* (3, с. 39); *«Давайте не посипати голови попелом, а шукати прийнятний вихід»* (3, с. 107); *«І годі, пане Кошовий. Я показав вам батіг та пряник»* (2, с. 78). У такий спосіб автор задовольняє й естетичні вимоги читача, а не лише зацікавлення сюжетом.

Водночас Андрій Кокотюха активно використовує усно-розмовні фразеологічні одиниці, які формують колорит простоти, фамільярності: *«Тоді жашківська школярка втерла носи відмінникам з київських спеціалізованих математичних шкіл»* (5, с. 41); *«Так у вас, я бачу, планів громаддя, – протягнув нотаріус. – Ну, нехай... Спробуйте... Взагалі-то вас тут можуть і з'їсти без солі, але – спробуйте»* (5, с. 14); *«Та не смішіть гусей, товаришу капітане!»* (5, с. 99). Уведення в текст художнього твору розмовних фразеологічних одиниць є одним із засобів створення колориту розмовності. Процес «орозмовлення», як відзначає С. Єрмоленко, «загалом характерний для української літературної мови 90-х років ХХ ст. і суголосній мові сучасної прози» [4, с. 4].

У мовленні працівників правоохоронних органів (незалежно

від часу, коли відбуваються події, зображені у творах) зафіксовано фразеологізми-канцеляризми: «*А раз так, – підводив ризику під своїми роздумами начальник міліції, – важливість та суспільна значимість кримінальної справи під кодовою назвою «Тітчин сюрприз» дорівнює згаданому вже нулю»* (5, с. 32); «*Схоже, дирекція його в цьому обома руками підтримує»* (3, с. 47); «*Професія зобов'язувала тримати марку, розшаркуватися в присутствених місцях»* (1, с. 17).

Для більшої виразності, для посилення інтенсивності автор використовує в одному реченні кілька фразеологічних одиниць: «*Колишній домовласник не міг собі такого дозволити – одна з причин, чому тепер скрегоче зубами, махає після бійки кулаками та годує львів'ян дурними казочками»* (3, с. 11); «*Якщо мати лій у головах, триматися разом та не покладати рук, місто незабаром широко розкриє обійми»* (3, с. 119). Насичення короткого відрізка тексту багатьма фразеологічними одиницями створює враження неперервного стану емоційного збудження: «*Заступництво батьків, готових лягти за хворого нещасного синочка кістками, для дорослого молодого чоловіка, котрий повинен у такому віці сам відповідати за власні вчинки, тепер уже не могло врятувати від необхідності самому платити за своїми рахунками»* (5, с. 40); «*Але ж там, де ми могли б зіграти першу скрипку, дасть Бог, дозволять заспівати другим голосом»* (1, с. 207); «*Та не в моїй ситуації крутити носом, показуючи гонор. Тому буду вдячний»* (5, с. 271).

Андрій Кокотюха модифікує фразеологічні одиниці, створюючи цікаві контексти. Автор використовує різні види трансформації, зокрема доповнює, розширює відомі вислови: «*Дізнавшись, скільки всього треба вивчити та як діяти, аби потім скласти всі іспити, він схопився не за голову, а за книжки»* (3, с. 26); «*Той же, віддаючи дамі свого розкраяного серця останню шану, поховав її сам із належними почестями десь у таємному некрополі в передмісті»* (3, с. 8); «*Як, де і коли молода ескапістка могла перейти чи, точніше, переїхати на своєму автомобілі дорогу кримінальному королеві»* (2, с. 47). Фразеологізм «схопитися за голову» означає 'відчайтися' [9,

с. 35], а вислів «схопився не за голову, а за книжки» звучить оптимістично й означає, що герой роману не відчаївся, а став діяти раціонально; у другому прикладі означення «розкраяне», яке доповнює фразеологічний вислів «дама серця», тобто 'кохана жінка' [9, с. 45], вносить у контекст відчуття трагізму ситуації; у третьому прикладі автор, навпаки, розширюючи загальновідомий фразеологізм «перейти дорогу» [9, с. 50], іронічно зображує стосунки між двома персонажами.

Фразеологізм «сильні світу цього» (найвпливовіші, наймогутніші люди [11, с. 804]) Андрій Кокотюха модифікував по-іншому: замінивши іменник власною назвою, чітко окреслив коло людей, про яких ідеться в означеному контексті: *«Адже Магда тримала в своїх руках секрети всіх без винятку сильних Львова цього»* (2, с. 37).

Цікавим стилістичним прийомом є об'єднання двох фразеологізмів в один: *«Як і раніше, наглядач не зронив по дорозі ані пари з вуст»* (2, с. 86) – поєднано синонімічні фразеологізми «не зронити ні слова» [11, с. 827] і «не випустити ні пари з вуст» [10, с. 142]; *«В будинку на Валовій сьогодні зранку знайдено труп таємного поліцейського інформатора, остаточно списаного на пси з усіх рахунків»* (3, с. 47) – «пуститися на пси», тобто 'втратити своє добро, повагу до себе, зубожіти, занепасти' [11, с. 723], і «скидати з рахунку» – 'переставати рахуватися з ким-небудь, не зважати на когось' [11, с. 816]. В обох випадках таке вживання підсилює емоційність, впливає на читача.

У серії ретро-романів, об'єднаних спільними героями і місцем, де відбуваються події, автор неодноразово вживає діалектний галицький вираз *«грати вар'ята»* (вдавати із себе божевільного, блазнювати), і це закономірно, бо допомагає передати атмосферу Львова, адже сюжети цих романів розгортаються саме там: *«Краще вірити в це та готуватися, аніж грати вар'ята й потрапити в пастку»* (1, с. 9).

Автор часто вживає сталі вислови, які дорівнюють словосполученню і які можна замінити одним словом: *«У листі адвокат писав, що по приїзді молодший колега може пожити в нього, поки не стане на ноги»* (1, с. 79); *«Хоча сам він у Києві*

не мав аж такого великого чину, аби перед ним ламали картузи міські «ваньки» (1, с. 27); «Скажу більше – готовий припустити, що **перегинаю палицю** й даю надмірну волю фантазії» (3, с. 42); «Клим вирішив не **сушити голову**, а додати це до великого переліку дивацтв свого доброго львівського приятеля» (3, с. 42); «Але завжди знайдеться той, хто **згустить фарби**» (3, с. 50); «Є багато бажуючих **нагріти на цьому руки**» (3, с. 48); «Через це, власне, **поклала на Гаєцького оком** одна молода, вродлива й досить примхлива панна» (3, с. 52); «От Господи, **Шацький! Не напускайте туману!**» (2, с. 47). Такі сполуки образно передають інформацію, не лише позначають дію, вчинок, але й оцінюють, характеризують.

Отже, творче використання Андрієм Кокотюхою різноманітного фразеологічного матеріалу зумовлене двома основними чинниками: лінгвістичними властивостями самої одиниці й запрограмованою письменником ситуацією. Фразеологічні одиниці дають змогу уникнути одноманітності оповіді, допомагають образно, емоційно, оцінно відтворювати об'єктивну дійсність, глибше розкрити ідею твору, його проблематику, схарактеризувати персонажів. Індивідуальна творча манера талановитого прозаїка виявляється у використанні фразеологічних одиниць для творення мовленнєвих характеристик героїв, у способах контекстуального перетворення фразем та в майстерному поєднанні цілої низки фразеологізмів у вузькому контексті. Перспективу подальших досліджень убачаємо в поглибленому вивченні окремих фразеологічних мікросистем залежно від жанру й тематики твору.

Бібліографічні посилання

1. **Должикова Т. І.** Мовна особистість Пантелеймона Куліша : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Т. І. Должикова. – К., 2003. – 18 с.
2. **Дудик П. С.** Стилїстика української мови / П. С. Дудик. – К. : ВЦ «Академія», 2005. – 368 с.
3. **Дужик Н. С.** Мовна особистість М. Хвильового в аспекті стилїстики та історії літературної мови : автореф. дис. ...

- канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Н. С. Дужик. – К., 1996. – 19 с.
4. **Єрмоленко С. Я.** Нариси з української словесності (стилістика і культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
 5. **Селіванова О.** Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / О. Селіванова. – К. ; Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
 6. **Скрипник Л. Г.** Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник. – К. : Наук. думка, 1973. – 280 с.
 7. **Сологуб Н. М.** Мовний портрет Яра Славутича / Н. М. Сологуб. – К. : Дніпро ; Вінніпег : Українська Вільна Академія Наук, 1999. – 152 с.
 8. **Сологуб Н. М.** Мовний світ Олесея Гончара / Н. М. Сологуб. – К. : Наук. думка, 1991. – 140 с.
 9. **Ужченко В. Д.** Фразеологічний словник української мови В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.
 10. **Філоненко С. О.** Масова література в Україні : дискурс / гендер / жанр / С. О. Філоненко. – Донецьк : ЛАНДОН–XXI, 2011. – 432 с.
 11. **Фразеологічний** словник української мови / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – 984 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Кокотюха А.** Адвокат з Личаківської : роман / А. Кокотюха. – Харків : Фоліо, 2015. – 283 с.
2. **Кокотюха А.** Автомобіль із Пекарської : роман / А. Кокотюха. – Харків : Фоліо, 2015. – 283 с.
3. **Кокотюха А.** Привид із Вальної : роман / А. Кокотюха – Харків : Фоліо, 2015 – 283 с.
4. **Кокотюха А.** Таємне джерело : роман / А. Кокотюха. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 288 с.
5. **Кокотюха А.** Чужі скелети : роман / А. Кокотюха. – К. : Вид-во «Країна мрій», 2009. – 304 с.